

УДК: 159.923

© Сошина Ю.М., 2015 г.

<http://orcid.org/0000-0001-7821-7590>

Ю.М. Сошина
Національний університет,
м. Запоріжжя

СМИСЛОДИДАКТИКА ТА СМИСЛОУТВОРЕННЯ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

В статті розглянуто смислодидактику як напрям в теорії навчання, заснований на інтегративному смисловому підході, який визначає цілі, зміст та технології, що впливають на формування смислової сфери учня. Визначено системні положення смислодидактики (смисловий резонанс, смисловий дисонанс, розбіжність смислів учителя та учня, підпорядкування логіки навчального процесу логіці становлення особистості). Розглянуто положення екзистенціального підходу, феноменології, синергетики як підґрунтя смислодидактики. Розглянуто смислоутворення як процес, в ході якого (при взаємодії різних рівнів свідомості) формуються одиниці смислу. Подано аналіз підходів до визначення смислоутворення. Виявлено чотири етапи механізму смислоутворення (етап актуалізації особистісних смислів; засвоєння нового знання; прояснення та прийняття смислів нового знання; ціннісно-смислове визначення).

Ключові слова: смисл, цінності, ціннісно-смислова сфера, смислодидактика, смислоутворення, смислоформувальне навчання (смислоосвіта).

Ю.Н. Сошина

СМЫСЛОДИДАКТИКА И СМЫСЛООБРАЗОВАНИЕ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ

В статье рассмотрена смыслодидактика как направление в теории обучения, которое основано на интегративном смысловом подходе и определяет цели, задачи и технологии, которые влияют на формирование смысловой сферы ученика. Определены системные положения смыслодидактики (смысловой резонанс, смысловой диссонанс, рассогласование смыслов учителя и ученика, подчинение логики учебного процесса логике становления личности). Рассмотрены положения экзистенциального подхода, феноменологии, синергетики как основы смыслодидактики. Рассмотрено смыслообразование как процесс, в ходе которого (при взаимодействии разных уровней сознания) формируются единицы смысла. Выполнен анализ подходов к определению смыслообразования. Выведено четыре этапа механизма смыслообразования (этап актуализации личностных смыслов; усвоения нового знания; прояснения и принятия смыслов нового знания; ценностно-смысловое определение).

Ключевые слова: смысл, ценности, ценностно-смысловая сфера, смыслодидактика, смыслообразование, смыслообразующее обучение.

Ju.N. Soshina

SENSE-DIDACTICS AND SENSE-CREATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS: THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM

The sense-didactics as the direction in learning theory, which is based on an integrative sense approach, and defines the goals and technologies that affect the formation of sense sphere of pupils are reviewed in the article. Information of the existential approach, phenomenology, synergetic are reviewed as the background of sense-didactics. The systemic provisions of sense-didactics are defined (sense resonance, sense dissonance, the mismatch of sense of teacher and pupil, submission logic of the educational process to the logic of personality formation). Sense-creation as the process during which the units of sense are creation are reviewed. The analyses of approaches to the definition of sense-creation are defined. Four stages of the mechanism of sense-creation are revealed (actualization of personality's sense; mastering of the new knowledge; clearing and acceptance of sense of the new knowledge; values-sense determined).

Key words: sense, values, valued-semantic sphere, sense-didactics, sense-creation, sense-creating education.

Постановка наукової проблеми. Сучасний полікультурний світ, що характеризується нерівномірністю соціальних інтересів та ціннісних систем, підвладний процесам безупинної глобалізації й вимагає від людини здатності пристосуватись до постійних змін. Не уникає трансформацій смислова та ціннісна сфери людини. В таких умовах виникає необхідність в адаптації до мінливих умов, в ціннісно-опосередкованому відношенні людини не тільки до оточуючого середовища, а й до самої себе. Таким чином, формується потреба в такій освіті, яка забезпечить умови для розвитку ціннісно-смислової сфери особистості шляхом включення смислового компонента у шкільну освіту, яка за твердженням Д.О. Леонтьєва насичена знаннями та навичками, якими оволодіває учень на протязі шкільних років, але не насичена смислами. Саме це завдання вирішує смислодидактика як чільний елемент смислоформувального навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість дослідників у галузі гуманітарного знання (педагоги, філософи, психологи, культурологи, лінгвісти та інші науковці) розробляли методологічні, теоретичні та практико-орієнтовані аспекти ціннісно-смислового підходу до проектування сучасної освіти: філософське визначення проблеми розуміння та смислу (В. Дільтей, Е. Гуссерль, Г.Г. Шпет, М. Хайдеггер, П. Рікбор та ін.); питання гуманізації педагогічного процесу (Ш.О. Амонашвілі, В.І. Загвязінський, В.В. Серіков); питання рефлексії ціннісно-цільової основи педагогічних систем та педагогічної діяльності (П.С. Гуревич, Л.О. Беляєва, О.П. Огурцов); аксіологічні підвалини педагогічного процесу (В.П. Бездухов, В.О. Сластьонін, Г.І. Чіжакова); психологічні механізми розвитку смислової сфери особистості

(Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, Д.О. Леонтьєв, Б.С. Братусь, В.Ф. Петренко, Є.Ю. Артем'єва, В. Франкл, К. Роджерс та ін.). При цьому залишаються недостатньо дослідженими психолого-педагогічні механізми, засоби, умови привласнення культурних цінностей суб'єктами освіти та їх трансформація в особистісні смисли в умовах педагогічної взаємодії. Таким чином, аналіз смислодидактики як нового напрямку, що сформувався на перетині педагогіки та психології є актуальним.

Метою публікації є висвітлення результатів теоретичного аналізу смислодидактики як наукового напрямку та процесу смислоутворення.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Дослідники визначають смислодидактику як новий напрям в теорії навчання, заснований на інтегративному смислово-му підході. В його рамках не тільки розкриваються основні механізми, що ініціюють пізнання в навчальному процесі в смисловій інтерпретації, а й визначено можливість побудови цілісної моделі та системи її операціоналізації в реальну навчальну практику. Смислодидактика визначає цілі, зміст, технології, що впливають на формування смислової сфери учня [1].

Враховуючи, що смислодидактика є науковим напрямом який розпочинає своє формування, необхідно розглянути які саме наукові положення є його підґрунтям. Так, Абакумова І.В. вказує, що реалізація смислодидактики неможлива без включення різноспрямованих напрямів (екзистенціальний підхід, феноменологія, синергетика та ін.) в навчальний процес задля того, щоб розкрити його смислотвірну спрямованість.

Так, екзистенціальний підхід визначає наступні положення:

1. Дитинство визнається як самоцінний період в житті людини. Отже, необхідна така організація навчального процесу, при якій учень не тільки «готується» до життя, а й «живе» (загальновідомий принцип «тут і зараз»). Навчальний процес вирішує завдання утворення смислів навчання, пізнання, а через них – і завдання смислоутворення в цілому.

2. Навчальний процес настільки специфічна частина життя людини, що може бути кваліфікована як діяльність, паралельна реальній життєдіяльності учнів, тобто необхідна його переорієнтації саме на життєві цінності, що впливають на учнів.

3. Екзистенціальні цілі навчального процесу та реальний вплив соціуму, смислових орієнтацій буття дитини не збігаються. Відсутність ідеалів в дійсному житті обумовлює їх проектування та певну реалізацію в навчальному процесі. Це завдання реалізується через конструювання образів екзистенціальної поведінки людини та їх «програвання» учнями.

Феноменологічно смислотвірна основа навчальної діяльності може бути представлена наступним чином. Так, феноменологія спрямовує оріє-

нтацію навчального процесу не на предметне буття учнів та їх розумову діяльність як його відображення, а на свідомість учнів, а також інших феноменологічних зон – інтуїції, переживань та ін. Спрямованість навчання на свідомість є передумовою смислового забезпечення навчальної діяльності учнів й акцентує увагу вчителя на використанні адекватних цьому дидактичних засобів: кольородидактики, музично-світлових ефектів, тощо.

Феноменологія містить матеріал, що допомагає осмислити організацію дійсно творчої, креативної діяльності учнів. Творчість учнів як їх вільне самовираження являє собою не що інше, як саморух смислів [2].

Методологічно актуальними для розуміння закономірностей смислу та смислоутворення в навчальному процесі є деякі положення синергетики. По-перше, нове виникає не з визначеності, а із невизначеності. Ця обставина визначає характер організації смислотворчої діяльності учнів у навчальному процесі. По-друге, становлення й розвиток будь-чого розглядають як поступовий, еволюційний, так і стрибкоподібний, вибуховий шлях. У контексті смислоутворення становить інтерес дидактична технологія, що включає різке, гостре смислове зіткнення. По-третє, синергетика акцентує увагу не стільки на результатах, скільки на становленні, тобто смислоутворення розуміється як безперервний, іманентний процес [1; 2].

Таким чином, ґрунтовна основа смислодидактики складається з багатьох наукових напрямів, а саме феноменології, екзистенціального підходу, синергетики та ін., які розширюють уявлення про смисл як полідисциплінарний феномен та смислоутворення в навчальному процесі.

І.В. Абакумова визначає наступні системні положення смислодидактики. Так, спілкування, спільна діяльність вчителя та учнів розглядаються в таких поняттях, як смисловий резонанс, смисловий дисонанс. Головною рушійною силою процесу навчання визначається протиріччя між наявним рівнем знань та тими знаннями, що надходять від учителя, тобто неузгодженістю наявної та нової інформації. В концепції смислодидактики зазначена неузгодженість – це розбіжність смислів вчителя та учнів щодо освоюваних значень.

Наступне положення полягає в тому, що основна лінія руху навчання, що збігається з логікою навчального предмета, в класичній дидактиці тлумачиться як послідовність знань та супроводжуючих їх умінь, навичок, способів діяльності. В смислодидактиці ця лінія утворюється логікою становлення самої особистості, її життєвого світу, розвитком її смислових структур та самосвідомості, а не тільки і не стільки логікою науки.

Смислодидактика посилює увагу до логіки навчального процесу, адже це логіка реального процесу, в той час як логіка навчального пред-

мета (що залежить від конкретних обставин), визначає лише загальний вектор навчання.

Перейдемо до розгляду особливостей смислоутворення. Дослідники визначають його як: 1) поступовий процес, в ході якого, при взаємодії різних рівнів свідомості, формуються одиниці смислу – від відчуттів, уявлень, базових потреб та мимовільних установок до ціннісно-смислових конструктів, переконань, вищих потреб, довільних установок тощо [9, 329]; 2) як процес творчого засвоєння суб'єктами освіти культурних смислів, тобто створених людиною в процесі суспільного розвитку способів світосприйняття, творчої діяльності (О.М. Леонт'єв, Д.О. Леонт'єв та ін.) [4, 51].

Смислоутворення реалізується через рух від «безособових» значень як об'єктивного змісту соціокультурного досвіду до втілення смислу у формі суб'єктивного досвіду учнів, сприйманого ними як особистісно-цінне знання, і далі – до реалізації смислів в культуро-творчому середовищі.

В основі смислоутворення лежить розуміння особистісного сенсу як «індивідуалізованого відображення дійсного відношення особистості до тих об'єктів, заради яких розгортається її діяльність, усвідомлювана як «значення-для-мене», засвоєваних суб'єктом безособових знань про світ, що включають поняття, вміння, дії і вчинки, що здійснюються людьми, соціальні норми, ролі, цінності та ідеали» [8, 192]. Сенс є умовою успішності регуляції діяльності.

За словами Ю.В. Сенько, «освіта – це свого роду спосіб виробництва смислу та розуміння, а сенс освіти – в формуванні смислів» [6, 22]. Навчання, звичайно, не є процесом прямої передачі смислів (це неможливо). Можливо лише поступове введення учнів в смисли педагога в ході навчальної діяльності, спілкування. Смисли педагога не механічно копіюються учнями, а включаючись в їх вже існуючу ієрархію, зв'язуються з актуальними для учнів в даний момент часу смислами.

Перейдемо до розгляду підходів щодо розуміння ціннісно-смислового розвитку учнів в ході освоєння змісту освіти. Так, А.Ф. Закіровою виявлені закономірності розвитку особистісних смислів учнів при інтерпретації текстів культури. Ціннісно-смислове освоєння культурного досвіду, що міститься в текстах, ефективно здійснюється в наступних умовах: а) при вивченні структури інформаційного потоку, що включає різні письмові джерела (рукописи, друковані чи електронні видання, інформаційні ресурси Інтернет); б) в процесі особистісної інтерпретації змісту письмових текстів; в) у творчому перетворенні письмової інформації (створення оригінальних текстів) [5].

О.Г. Белякова виділяє чотири етапи процесу смислоутворення та вказує які саме навчальні прийоми педагога можуть застосовувати задля реалізації мети формування смислів [3].

На першому етапі смислоутворення відбувається актуалізація особистісних смислів учнів. Специфіка цього етапу полягає в необхідності виявлення вже наявного знання, представленого не тільки як певна обізнаність у предметі освоєння, але і в емоційно-ціннісній, смисловій та відрефлексованій формі (невербалізовані смисли, особистісні конструкти, переживання, переконання, особистісні цінності). Актуалізований досвід виступає основою для подальшого розвитку та збагачення.

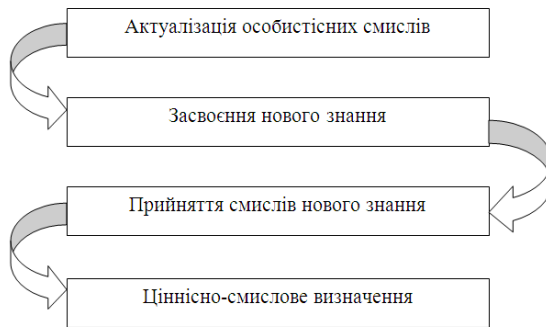
Другий етап смислоутворення пов'язаний з засвоєнням нового знання, коли відбувається усвідомлення культурних значень як об'єктивного змісту культурного досвіду. Значення виступають засобом розвитку та збагачення смислової системи особистості, освоєння школярами нових способів категоризації досвіду. Завдання цього етапу включають створення умов для освоєння та інтеграції двох взаємопов'язаних смислових проєкцій знання – його когнітивної та аксіологічної складових. Смислоутворення реалізується переважно на основі когнітивних механізмів, які забезпечують засвоєння операціональних смислів.

Слід спонукати школярів до розуміння значущості знання у співвіднесенні з тими завданнями (навчально-пізнавальними, предметно-практичними, життєвими, професійними) для успішного вирішення яких воно необхідне. Цей етап дозволяє виявити зміст кожного з освоєваних компонентів діяльності вчення (у тому числі і знань), сформулювати мотиви, що виходять за межі навчально-пізнавальної ситуації, зв'язати нове знання з різними смисловими контекстами, усвідомити його соціально-особистісну цінність, побачити можливість його використання для вирішення значущих завдань та ін.

Третій етап смислоутворення полягає в проясненні аксіологічних смислів засвоєного знання й прийняття їх як особистісних цінностей. На основі сформованої бази знань учні виявляються підготовленими до нового рівня взаємодії, на якому відбувається усвідомлення та уточнення особистісної ціннісної позиції, створення її структури. Процес смислобудування здійснюється у формі діалогу смислових позицій учасників педагогічної взаємодії. Тут відбувається окреслення меж особистісної ціннісної позиції, яка виявляється, наповнюється новим змістом в діалозі завдяки взаємодії зі смислами учасників, набуває визначеності та аргументованості. Предметом діалогу виступає смислова проблема, яка потребує обґрунтування ціннісних пріоритетів при виборі її рішення та різні грані якої висвічуються в процесі колективного обговорення.

Четвертий етап смислоутворення – це досягнення ціннісно-смиислового самовизначення, тобто усвідомлення учнями себе в ролі соціокультурного суб'єкта в культурному просторі, визначення способів само-реалізації відповідно до досягнутого розуміння цінностей та смислів, смисложиттєвого проектування, визначення шляхів реалізації засвоєних культурних смислів. Смиислоутворення має забезпечити внутрішньо-особистісну інтеграцію на основі сформованої раніше системи цінностей. Цей процес відбувається у формі самоосмислення (через призму нових цінностей та смислів) і рефлексії власних стратегій взаємодії зі світом, усвідомлення цілей та способів їх досягнення. Умовою виявлення смислових інтенцій особистості виступає особливий смисловий контекст – «Я і моє життя, мої цілі та цінності, моє ставлення до світу».

Схематично етапи смислоутворення можна зобразити наступним чином:

Необхідно зазначити, що сучасні освітні технології дозволяють використовувати їх у якості засобів, що сприятимуть смислоутворенню, а саме:

- діяльність у комунікативному полі, робота в парах, групах, відкритий діалог, диспут, дискусія;
- інтерпретація запропонованих учителем та створення власних текстів культури (художніх, публіцистичних, науково-популярних, навчальних, рефлексивних текстів (щоденники, есе, самоспостереження), обрядів, традицій, творів мистецтва та ін.;
- різні форми пред'явлення і перетворення інформації: візуалізація, драматизація, рольові та ділові ігри, графічні організатори;

- завдання, що дозволяють усвідомити соціально-особистісну цінність знання та діяльності, особистісне зростання – такі як технологію портфолію;
- аналіз ситуацій, що містять ціннісно-орієнтовану смислопошукову колізію;
- аналіз ситуацій, що містять невизначеність, тобто не мають однозначного рішення через неповноту, недостатність інформації про об'єкт, процес, явище або через невпевненість в достовірності інформації;
- аналіз, зіставлення та оцінка інформації з різних джерел [10].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений теоретичний аналіз показав, що смислодидактика – це новий напрям в теорії навчання, який заснований на перетині різних сфер наукового знання. Смислоутворення визначено як процес та результат взаємодії особистісних смислів та цінностей учнів із соціокультурними смислами й цінностями, які пред'являються йому в процесі навчання. Удосконалення сучасних освітніх технологій дозволяє використовувати їх у якості засобів, що сприяють смислоутворенню. В результаті формується неповторна, індивідуальна ціннісно-смилова позиція учня, яка має істотний вплив на його діяльність. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в розробці методичних рекомендацій педагогам загальноосвітніх навчальних закладів для впровадження в навчальний процес наукових здобутків смислодидактики.

Література

1. Абакумова И.В. Смислодидактика. Учебник для магистров педагогики и психологии / И.В. Абакумова. — М.: Изд-во «КРЕДО», 2008. — 386 с.
2. Абакумова И.В. Смислодидактика как системное воплощение общей теории смысла в практике учебного процесса / И.В. Абакумова, А.М. Кукуляр, В.Т. Фоменко // Российский психологический журнал. — 2014. — Т. 11. — № 3. — С. 24-32.
3. Белякова Е.Г. Способы активизации смислообразования в процессе обучения / Е.Г. Белякова // Вестник Тюменского государственного университета. — 2009. — № 5. — С. 8-15.
4. Белякова Е.Г. Концепция смислообразования в педагогическом взаимодействии / Е.Г. Белякова // GESJ: Education Science and Psychology. — 2012. — № 3(22). — Р. 50-54.
5. Закирова А.Ф. Педагогическая герменевтика / А.Ф. Закирова. — М.: Издательский дом Ш. Амонашвили, 2006. — 284 с.
6. Сенько Ю.В. Гуманитарные основы педагогического образования / Ю.В. Сенько. — М.: Академия, 2000. — 240 с.

7. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем / В.В. Сериков. — М.: Издательская корпорация «Логос», 1999. — 252 с.

8. Психология: Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. — 2-е изд. — М.: Политиздат, 1990. — 431 с.

9. Шелестюк Е.В. Смыслообразование на разных уровнях сознания / Е.В. Шелестюк // Языковое бытие человека и этноса: психолингвистический и когнитивный аспекты: Материалы Международной школы-семинара (VII Березинские чтения). Вып. 18. — М.: ИНИОН РАН, АСОУ, 2011. — С. 329-337.

10. Иванова Е.О. Смыслообразование как основа личностных универсальных учебных действий / Е.О. Иванова // Отечественная и зарубежная педагогика. — 2012. — № 5 (8). — С. 113-124. — Режим доступа до журн.: http://leda29.ru/uploads/com_files/11_2014_36_smysloobrazovanie_kak_osnova_lichnostnyh_uud.pdf